

Potenciál venkova pro praktikování sociálně inkluzivních aktivit¹

Jakub Husák – Helena Hudečková – Eva Kučerová²

Česká zemědělská univerzita v Praze, Provozně ekonomická Fakulta, Katedra humanitních věd

Potential of Rural Areas for Implementation of Social Inclusive Activities. The paper is focused on appreciation of natural potential and social networks in rural areas through social services. This issue is researched on the case of formalised social inclusive activities. Using secondary analysis was created original set of information about these activities within rural municipalities in the Czech Republic. The results of primary research show, that high natural potential is reflected by rural inhabitants. However, this potential is not often connected with realisation of social inclusive activities. If local actors realise these activities, it is within localities where local communities dispose with higher sociocultural potential – especially bridging social capital.

Sociológia 2019, Vol. 51 (No. 2: 115-136)

<https://doi.org/10.31577/sociologia.2019.51.2.6>

Key words: *Natural potential; rural municipalities; social capital; social inclusion; sociocultural potential*

Úvod

Článek sleduje téma sociální inkluze na českém venkově, resp. ve vesnicích (obcích do 2000 obyvatel). Tato volba je legitimizována současným propojováním jednotlivých veřejných politik. Realizací sociálně inkluzivních aktivit dochází nejen ke zmírňování důsledků sociální exkluze v jednotlivých lokalitách, ale rovněž ke snižování disparit mezi lokalitami a regiony, což je jedno z klíčových poslání regionální politiky. Odborníci to potvrzují: v oblasti sociální politiky se zdůrazňuje iniciativa lidí pro místní rozvoj a rekonceptualizující se Welfare State (Arts – Gelissen 2002) a v oblasti regionální politiky autoři dokonce považují současné období regionální politiky za eklektické. (Blažek – Uhlíř 2011) Přitom nejde jen o klíčové aktéry rozvoje, ale také o ostatní rezidenty lokalit, kteří svými postoji a jednáním vytvářejí klima příznivé pro přijetí či naopak, pro odmítání rozličných sociálně inkluzivních aktivit (dále SIA). Právě ve vesnicích se pro využití k provozování SIA nabízí jejich přírodní potenciál.

Valorizovat rozličné místní zdroje nejen pro vlastní rozvoj, ale také nabídkou služeb pro nerezidenty zdůrazňuje neoendogenní rurální rozvoj. (Lowe

¹ Příspěvek vznikl s podporou Interní grantové agentury Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity v Praze v rámci projektu č. 20161010 *Rozvoj rodiny a komunity v průsečíku regionální rodinné politiky*.

² Korešpondencia: Ing. Jakub Husák, Ph.D., doc. Mgr. Helena Hudečková, CSc., Ing. Eva Kučerová, Ph.D., Česká zemědělská univerzita v Praze, Provozně ekonomická Fakulta, Katedra humanitních věd, Kamýcká 129, Praha 6 – Suchbátka, 165 21, Česká republika. E-mail: husak@pef.czu.cz, hudeckova@pef.czu.cz, kucerovae@pef.czu.cz

2000) Pokud jde o problematiku sociální inkluze, odborná diskuse se většinou soustřeďuje na faktory působící na sociální exkluzi venkova ve spojení s periferizací venkovských regionů.

Inspirativní teoretická východiska

Od 90. let 20. století postupně nahrazuje koncept chudoby při řešení sociálních nerovností širší koncept sociální exkluze. K němu je komplementárně postavený koncept sociální inkluze v rámci evropského občanství. (Levitas 1998; Lister 2000; Gray 2000; Atkinson 2002; Ferrera – Matsaganis – Sacchi 2002; Mareš 2004; Mareš – Sirovátka 2008 a další) Řešení sociálních nerovností se tak obohacuje o širší sociální a kulturní dimenzi, neboť sociální inkluze vyjadřuje směřování k plnému politickému a sociálnímu občanství, a to v příležitostech a s akcentem na princip solidarity. (Sirovátka 2004) Řešení zasahuje čtyři druhy institucí – politický a právní systém, trh práce, systém sociálního zabezpečení, a také rodinný a komunitní systém. (Atkinson 2000) Všeobecně je uznávána potřeba jak institucionálních změn pro usnadnění adaptace a široké participace osob a skupin vyloučených či ohrožených vyloučením z hlavního proudu společnosti, tak jejich trénování adaptovat se na podmínky žití ve společnosti. Dle Mareše (Mareš et al. 2008) se účastníci příslušného odborného diskurzu shodnou na tom, že uplatňovat obojí snahy je možné pouze při širokém a komplexním přístupu k sociální politice. Dle mínění autorů je právě instituce komunitního života podpořená rozličnými druhy SIA potenciálním zdrojem pro sociální inkluzi osob vyloučených z participace na chodu společnosti a zajištění běžného životního standardu odpovídajícího potřebám lidí ve venkovských lokalitách.

Důvodem zajímat se o využití venkovského prostoru pro SIA jsou také pojednávány rozdíly chudoby a ohrožení sociální exkluzí na venkově a venkovských oblastí ve srovnání s městským prostorem. (Philip – Shucksmith 2003; Commins 2004; Havlíček et al. 2005; Mareš 2006; Musil – Müller 2008; Bock – Kovacs – Shucksmith 2014 a další) Studie poukazují na původ sociální exkluze na venkově a venkovských oblastí v kumulativních disparitách vázaných na hospodářskou slabost, nepříznivý demografický vývoj, nedostatky v technické infrastruktuře a občanské vybavenosti. J. Bernard a M. Šimon (2017) rozšiřují české studie na toto téma multidimenzionálním přístupem k identifikaci sociálního vyloučení ve venkovských oblastech. Obohacují výklady o periferizaci území vycházející z teorie kumulativních příčin o přístupy vycházející z konceptů restrukturalizace venkova a deprivace a pracují na prostorovou strukturu periferních (venkovských) území hlubší specifikací jejich typů. Někteří autoři explicitně uvádějí slabost sociálního, resp. komunitního systému venkovských lokalit jako jev podílející se na jejich periferizaci. (Shortall 2004; Fisher 2005; Chromý – Skála 2010; Alston – Kent

2009; Temelová et al. 2011; Ouředníček – Špačková – Feřtová 2011; Spoor 2013; Warburton et al. 2014; Šimon 2015) Další autoři zkoumají sociokulturní potenciál lokalit a jeho souvislosti s chudobou a sociální exkluzí, případně také roli komunit, specifických sociálních skupin a neziskového sektoru při řešení rurální sociální exkluze. (Shortall 2008; Shortall – Warner 2010; Majerová – Kostelecký – Sýkora 2011; Shucksmith 2012; Pileček – Chromý – Jančák 2013) Autoři, kteří zahrnují SIA do sociálního kapitálu v lokalitách, se omezují na specifickou rodinnou a sousedskou výpomoc, případně další specifickou pomoc obce, orientovanou k seniorům. (Majerová et al. 2003; Temelová et al. 2011)

Oproti nedostatkům žití na venkově je často jmenován přírodní potenciál jako disperzní disparita venkova, kterou je třeba zhodnocovat. Zde lze hledat příležitost pro specifické formy SIA³. Takto zaměřené články najdeme již opravdu ojediněle. I. Shergold a G. Parkhurst (2012) upozorňují, že přírodní prostředí a sociální sítě na venkově musí postoupit ke zhodnocení veřejnými a sociálními službami. P. Milbourne a S. Doheny (2012) zmiňují vysokou míru satisfakce starších venkovanů s úzkým propojením přírody a komunity v jimi obývaných lokalitách.

Typickým příkladem zhodnocení přírodního potenciálu venkova pro proces sociální inkluze je tzv. „green care“, představující rozličné léčebné a terapeutické postupy s využitím přírody, určené lidem se zvláštními zdravotními a sociálními potřebami. (Bragg – Atkins 2016) Jejich součástí je „social farming“. (Dessein – de Krom 2013) S konceptem sociální inkluze se „green care“ překrývá nejen ve specifických činnostech, ale také v cílových skupinách jako objektech příslušných snah a aktivit. Z hlediska výše uvedeného akcentu na lidskou iniciativu v neoendogenním rurálním rozvoji zdůrazňujeme poznatek, uváděný v odborných publikacích ze zemí, kde je „social farming“ rozvinuté (zejména Norsko, Itálie a Nizozemí), že jeho iniciátory se častěji stali samotní farmáři než obvyklí provozovatelé sociálních služeb, případně dalších organizací uskutečňujících „green care“. (Hassink – van Dijk et al. 2006; Dessein – Bock 2010; Fazzi 2011) V ČR není tento způsob využití venkovského přírodního prostoru institucionálně uspokojivě ošetřen, jak tomu v některých zemích již je⁴. To neznamená, že zde není praktikován. E. Hud-

³ V tomto smyslu deklarují strategické dokumenty pro regionální rozvoj ČR venkovský prostor jako prostor s větším množstvím faktorů limitujících rozvoj, ale na druhé straně s vyšším přírodním potenciálem. (Např. Strategie regionálního rozvoje ČR 2014 – 2020)

⁴ Sociální farmy v ČR jsou zahrnovány do sociálního podnikání, přičemž sociální podniky nejsou v české legislativě vymezeny. Z právního hlediska jde nejčastěji o společnosti s ručením omezeným a zapsané spolky, případně obecně prospěšné společnosti. Takové organizace mohou užívat označení sociální podnik v případě, že splňují příslušné atributy sociálního podnikání (hlavním cílem organizace není zisk, akcent na sociální a environmentální cíle). K oprávněnosti označení organizace jako sociálního podniku se však přihlíží jen v případech získávání dotačních podpor směřovaných k aktivitám sociálního podnikání, resp. sociálního farmaření. V jiných případech k tomu nedochází, ani to není možné právě z důvodu nedostatečné institucionalizace. Na stránkách Sociologie se autoři A. Asmalovskij a T. Sadílek (2016) věnují přehledu sociálního podnikání a s oporou o slovenské autory srovnávají situaci v ČR a na Slovensku.

cová (2016) uvádí, že v ČR je sociální zemědělství již řadu let provozováno včetně jistých forem institucionální podpory. Kolektiv autorů (Seják et al. 2005) uvažuje o SIA vázaných na zemědělské hospodaření v rámci multifunkčního zemědělství. Autoři nahlíží „social farming“ jako součást sociální ekonomiky, alternativy k tradiční ekonomice. Sociální podnikání zdůrazňuje vzájemnou solidaritu (Dohnalová et al. 2012) a obrací pozornost k sociální inkluzi v rámci politiky soudržnosti, proklamované ve strategických dokumentech EU již od roku 2000, aktuálně v dokumentu Evropa 2020. S konceptem neoendogenního rurálního rozvoje se koncept sociálního podnikání stýká v tom, že uspokojuje především místní potřeby a využívá přednostně místní zdroje. (Hunčová 2009)

Zaměření a cíl

Na základě prostudovaných zdrojů předpokládáme, že venkovské lokality, které nebudou schopny kapitalizovat svůj příznivý přírodní (fyzický) potenciál spojením s aktivizací svého sociokulturního potenciálu, budou vystaveny riziku případného prohlubování sociálních nerovností. Naopak, jestliže tyto vnitřní zdroje využijí, přispějí nejen ke kohezi vlastního společenství, ale nabídkou potřebných služeb i k posilování soudržnosti širší společnosti. Jde v tom o ústřední otázku neoendogenního rozvoje. (Ray 2000; Ward et al. 2005; Shucksmith 2010)

Případ SIA a postojů obyvatel k nim nás tedy zajímá nejen proto, že jimi je možné čelit sociální exkluzi rezidentů venkova, ale může naplňovat i širší cíl emancipace venkovského prostoru v soudobé urbanizované společnosti nabídkou možností sociální inkluze i nerezidentům venkova. Pro venkov to je příležitost k plnění strategického cíle politiky soudržnosti – dosáhnout udržitelného růstu podporujícího sociální začlenění (inkluzivního růstu dle Evropa 2020), resp. zajištění inkluzivní společnosti. (Dle Dohody o partnerství pro programové období 2014 – 2020.)

Nahlížení úhlem komunitního systému vesnic vyjadřuje obecná výzkumná otázka – vnímají obyvatelé venkova možnosti využívat místní přírodní potenciál pro aktivity naplňující poslání sociální inkluze a jak posuzují místní sociokulturní potenciál ve vztahu k jejich provádění? Cílem je posoudit otevřenost venkovských komunit k rozvoji rozličných forem SIA v jejich lokalitě. Výše zmíněnou obecnou výzkumnou otázku lze rozpracovat na několik vzájemně propojených parciálních výzkumných cílů – identifikovat realizované druhy SIA ve venkovských obcích; zhodnotit vybavenost venkovských obcí ČR sledovanými druhy SIA; posoudit postoje a znalosti obyvatel venkova o možnostech využití místního přírodního potenciálu pro SIA; posoudit vliv místního sociokulturního potenciálu na realizaci SIA.

Materiál a metody

Výzkumná otázka byla rozčleněna do tří poloh řešení, jimž odpovídá výběr metod pro sběr dat a zpracování získaných materiálů.

V první poloze byl sekundární analýzou z veřejně dostupných a na vyžádání získaných dat z databází příslušných resortů a speciálních organizací (Krajské katalogy sociálních služeb – MPSV, Seznam registrovaných poskytovatelů sociálních služeb – MPSV, Seznam zaměstnavatelů vytvářejících chráněná pracovní místa – MPSV, Projekty sociálního podnikání v zemědělství – TESSEA, Projekty sociálního podnikání v MAS – Národní síť MAS) vytvořen ucelený soubor informací o SIA prováděných ve vesnicích ČR. Vesnice, resp. obec do 2000 obyvatel byla za základní výzkumnou jednotku zvolena z důvodů statistické zvyklosti, definice malé obce dle Místní agendy 21 a předmětného zaměření na komunitní systém. V intencích české regionální a sociální politiky byly identifikovány tři základní směry lokálního sociálně inkluzivního jednání – SIA zaměřené na trh práce a politiku zaměstnanosti (indikované institutem chráněných pracovních míst, dále CHPM), SIA zaměřené na sociální služby pro deklarované sociálně exkludované či sociální exkluzí ohrožené skupiny (indikované provozovny sociálních služeb, členěnými na registrované a neregistrované) a inovativní formy SIA (indikované firmami sociálního podnikání a projekty orientovanými na aktivity odpovídající principům sociálního podnikání)⁵. Zkoumané organizace a aktivity jsou následně posuzovány z hlediska jejich obsahu a rozsahu poskytovaných služeb. Pozornost je věnována vybavenosti vesnic SIA v porovnání s většími obcemi a prostorové komparaci SIA na krajské úrovni, se zřetelem k převážně venkovským krajům.

Druhou polohu řešení představovalo primární šetření vedené dotazníkovou technikou. Byly sledovány znalosti obyvatel vybraných obcí o formách SIA a postoje k využití místního přírodního potenciálu k provozování SIA pro rozličné cílové skupiny. Šetření probíhalo ve 2. polovině 2015 v jedenácti krajích ČR vybraných tak, aby zahrnuly oblasti s různými hodnotami míry

---

⁵ Vzhledem k dostupným souborům dat nepovažujeme vytvořenou strukturovanou bázi SIA v obcích do 2000 obyvatel za úplnou. Přesto jsou výsledky provedené plošné sekundární analýzy (setříděním ze 17 souborů do jednoho, umožňujícího srovnání mezi vesnicemi a celky vesnic v krajích) přínosné. Soubor je analyzován podle provozovatelů SIA, obsahu a rozsahu péče a se zřetelem ke způsobu využití venkovského potenciálu při jejich provádění. Stal se základním souborem pro dvoustupňový výběr obcí v primárním výzkumu. Z hlediska sociální politiky sice není pochyb o tom, že sociální služby jsou součástí SIA, avšak z perspektivy sociologa venkova vyvstává otázka vztahu lokality poskytování sociální služby a příslušnosti klientů k ní a s tím souvisejících vazeb „dovnitř“ komunity. Tím vyvstává námět pro další šetření, v němž se protíná sociální a regionální politika. Jinou možnou orientací výzkumu je zaměření na aktivní politiku zaměstnanosti a její uplatňování ve spolupráci s lokálními aktéry působícími ve veřejné politice. Pro účely tohoto článku jsme do šetření zahrnuli jen takové aktivity a instituty, které znamenají zároveň službu jedincům ohroženým sociální exkluzí. Tzn. ty, u nichž se nástroj aktivní politiky zaměstnanosti překrývá se sociální službou. Tak je tomu právě u CHPM (neboť jde o určení zdravotně handicapovaným), včetně míst vytvořených v rámci chráněných dílen (dnes již v českém legislativním rámci zaniklých). Do šetření jsme nezahrnuli instituty aktivní politiky zaměstnanosti (např. veřejně prospěšných prací a obecně prospěšných prací), neboť zde sociální služba není dominantním transferem vůči jedincům. Z výběru je patrné, že nástroje aktivní politiky zaměstnanosti vyžadují díky svému rozsahu, variabilitě a možné využitelnosti v komunální sociální práci pozornost v rámci samostatného šetření.

rurality měřené identifikátorem dle Nové typologie venkovských oblastí (EUROSTAT 2015). Vždy dvojice vesnic (podle přítomnosti a absence SIA) byla vybrána v každém z převážně venkovských krajů, ve čtyřech ze šesti smíšených krajů a zastoupen byl i převážně urbánní kraj. Dotazníkové šetření se uskutečnilo ve 22 obcích.⁶ Zpracování dat pro tento článek se soustředilo na testování zjištěných znalostí a postojů k SIA ve dvou podsouborech dle kritéria přítomnosti/absence SIA v obcích – 368 respondentů (53,6%) ve svém bydlišti může pozorovat vykonávání SIA, 319 respondentů (46,4 %) tuto možnost nemá. Mírnou převahu respondentů z obcí s realizovanými SIA způsobilo potřebné vyřazení 42 ze 729 sebraných dotazníků z důvodů nedostatečného vyplnění. Struktura výběrového souboru (N=687) podle pohlaví, věku (děleného do tří kategorií – do 35 let, 36-54 let, 55 a více let) a vzdělání (děleného do tří stupňů – základní a vyučení, středoškolské s maturitou, vyšší odborné a vysokoškolské) byla dodržena. Upřednostnili jsme rovnoměrné rozložení kvót těchto výběrových znaků a jejich kategorií před kopírováním struktury celé výběrové populace proto, že primárním cílem bylo získat co nejširší spektrum postojů a názorů, bez nároků na možnost generalizace výsledků na širší venkovskou populaci. Dotazníkové šetření je tedy sondou, odhalující případné souvislosti mezi možností přímého sledování SIA v místě bydliště a znalostmi a utvářením postojů k jejich provozování s využitím místního přírodního potenciálu. Zjišťována je tak postojová inklinace k SIA, kterou považujeme za faktor sociálního klimatu komunity, ovlivňujícího případné aktéry i klienty SIA v jejich jednání v lokalitě s dopadem na lokální rozvoj. Takto se stává součástí sociálního potenciálu místní komunity šetřeného v další výzkumné akci.

Třetí polohu řešení představovalo primární šetření vedené dotazovacími technikami kombinujícími kvantitativní s kvalitativním přístupem. Vzhledem k časovým nárokům na pobyt v terénu byl okruh zkoumaných lokalit zúžen na 16 (ve čtyřech krajích) při zachování pravidla poloviny s přítomností a absencí SIA. V tomto šetření šlo o posuzování sociokulturního potenciálu komunity. V hlubším záběru jej posuzovali místní aktéři (zástupci místních samospráv, podnikatelské a neziskové sféry) ve strukturovaných rozhovorech vedených podle modelu AAA – agendy, arény a aktéři (Fiala – Schubert 2000; Kotlas 1998)⁷, neboť tyto účastníci vykazují více schopnosti obecnější reflexe komunitního života. Proběhlo 11 rozhovorů v obcích s přítomností SIA a 10

---

⁶ Z hlediska klasifikace území dle Strategie regionálního rozvoje ČR jsou vybrané vesnice umístěny v rozvojových, stabilizovaných i periferních územích (příslušně 10, 10, 2). V periferních územích to jsou pouze obce bez přítomnosti SIA. V rozvojových územích je počet vesnic s přítomností a absencí SIA vyrovnán, ve stabilizovaných územích převažují vesnice s přítomností SIA. Jedna vesnice patří do území ORP, vyhlášeném jako hospodářsky problémový region.

⁷ Agenda v modelu AAA představuje soubor problémů, které považují místní za klíčové a je třeba je v praktické politice řešit. Aréna je rámec, v němž aktéři jednají a navazují vztahy, přičemž se sleduje, jak takové vztahy fungují, jak funguje občanská společnost a jaká je důvěra ve společenství. U aktérů se sleduje jejich role v rozvoji společenství, a jak spolupracují. Při zpracování dat o vesnicích se projevilo jako vhodné sloučit dimenzi arén a aktérů.

rozhovorů v obcích s absencí SIA. Dále bylo uspořádáno dotazníkové šetření mezi obyvateli daných obcí, kteří pozorují a posuzují místní aktéry a hodnotí sociální kapitál v komunitě. Do zpracování vstoupilo 228 dotazníků z obcí s přítomností SIA a 190 dotazníků z obcí s absencí SIA. Protože dotazníky byly fyzicky distribuovány do všech domácností trvale bydlících obyvatel obcí a návratnost činila 10,2 %, trpí toto šetření známými nedostatky spojenými se samovýběrem, o kterých se dnes často diskutuje, zejména v souvislosti s rozmachem online dotazování. (De Leeuw 2005; Krejčí – Leontiyeva 2012)

Předmět šetření zjišťovaný oběma dotazovacími technikami ve třetí poloze řešené problematiky respektoval požadavky obou přístupů (volnost dotazování pouze po okruzích otázek zaměřujících oblasti zjišťování sociálního kapitálu v rozhovorech, standardizaci jednotlivých rozpracovaných otázek s nabídkou odpovědí k nim v oblastech zjišťování sociálního kapitálu v dotazníku), přičemž jsme dbali na zamýšlenou komplementaritu dat sebraných oběma dotazovacími technikami⁸. Šetření probíhalo časově paralelně s šetřením popsáním ve druhé poloze řešení.

Propojení výsledků obou poloh primárního výzkumu dovoluje usuzovat na to, jaké hodnoty přikládají venkované přírodnímu a sociokulturnímu potenciálu domovské lokality a jak tento fakt souvisí s využíváním jimi osvojeného prostoru pro SIA⁹. Dále uvedené výsledky jsou výběrem z celku všech zjištění¹⁰.

---

⁸ Konstrukce a operacionalizace sociálního kapitálu zahrnuje 5 oblastí – rodinná a přátelská síť, společenská participace, reciprocita a důvěra, občanská angažovanost, sounáležitost s lokalitou. Byla inspirována zahraničními (Harper – Kelly 2003) i tuzemskými empirickými studii (Zich 2006, 2008, 2009; Vajdová 2011) a metodickou studií o zjišťování sociálního kapitálu. (Šafr – Sedláčková 2006) V rámci těchto pěti oblastí byl hodnocen potenciál, redukovaný na projevy sociálního kapitálu komunity. V případě klíčových aktérů rozvoje komunit byla jeho kvantifikace omezená na srovnání průměrných hodnot ocenění úrovně sociálního kapitálu v uvedených oblastech a srovnání průměrů v obcích s přítomností a absencí SIA. Kvalitativní rozměr pak obsahuje slovní zhodnocení síly sociálního kapitálu a jeho projevy, včetně hodnocení potenciálu ve třech dimenzích podle modelu AAA. Kvantitativní data sebraná dotazníkem mezi občany sledovaných obcí byla analyzována ve stejných oblastech sociálního kapitálu.

⁹ Pro zpracování statistických dat primárního kvantitativního šetření byl využit program IBM SPSS Statistics Ver. 24. Sociální realita byla popisována dle frekvencí jednotlivých sledovaných proměnných a vztahů, které sledovaly znalosti a postoje k využití přírodního potenciálu lokality k SIA (viz druhá poloha výzkumné otázky) a míru sociálního kapitálu uvnitř komunity (viz třetí poloha výzkumné otázky) a srovnávaly skupinu obcí s přítomností SIA se skupinou obcí bez přítomnosti SIA. Pro testování hypotéz o závislosti resp. nezávislosti proměnných byl použit Pearsonův chí-kvadrát test. Těsnost závislosti byla s ohledem na velikost kontingenční tabulky měřena s využitím koeficientu Cramerovo V. V případě analýzy shody rozptýlu byl využit dvouvýběrový t-test. Pokud nebyly splněny podmínky pro jeho použití, byla použita jeho neparametrická obdoba Mann – Whitneyův test. Všechny proměnné byly testovány na obvyklé 5% (příp. 10%) hladině významnosti.

¹⁰ Další výsledky viz v disertační práci E. Kučerové (2016) a článku J. Husáka a H. Hudečkové (2018).

Jak jsou obce do 2000 obyvatel vybaveny sledovanými druhy SIA?

První část výsledků konkretizuje z hlediska sledovaného zájmu prostředí ČR, v němž bylo prováděno primární šetření. Roztříštěnou sídelní strukturu ČR tvoří z 89 % obce do 2000 obyvatel (5566 z 6253 v roce šetření) a sledované SIA byly identifikovány v 896 z nich. To činí v průměru 69 vesnic s identifikovanými SIA na kraj, přičemž ve Středočeském kraji (převážně městský) je to 153 vesnic, v krajích smíšených je jich mezi 17 a 94 a v krajích převážně venkovských mezi 40 a 75. Při zohlednění lidnatosti krajů vykazují nadprůměrnou vybavenost vesnicemi s identifikovanými SIA převážně venkovské kraje (5 z 6). Při zohlednění počtu obyvatel vesnic v krajích je naopak většina převážně venkovských krajů vybavena podprůměrně (4 z 6).

11 vesnic zahrnutých do primárního šetření činí 1,23 % z vesnic s identifikovanými SIA.

Tabulka č. 1: Výskyt SIA v obcích do 2000 obyvatel (2015)

Sledovaný druh SIA	počet vesnic	% z celku vesnic
CHPM	592	10,6
Sociální služby	393	7,1
Sociální podniky/projekty	100	1,8
Z toho: sociální farmy/specifické projekty	29	0,5
Počet vesnic s výskytem SIA celkem	896	16,1

Zdroj: vlastní šetření

CHPM

V letech 2012-2014 se ve vesnicích vytvořila CHPM¹¹ na základě 1411 kontraktů (7,5 % z celku kontraktů), které obsahovaly 3117 CHPM (6,5 % z celku CHPM), na nichž pracovalo 4553 osob (5,8 % z celku osob zaměstnaných na CHPM). Zatímco ve vesnicích vychází pouze 2,3 CHPM na 1000 ekonomicky aktivních rezidentů, ve větších obcích jde o více než pětinašobný počet (11,9/1000 ekonomicky aktivních rezidentů). Slabost venkovského oproti městskému trhu práce se obdobně zobrazuje i v chráněném trhu práce.

V krajích lze pro potřeby srovnání posuzovat vybavenost CHPM jejich přepočtem na počty obyvatel, uchazečů o zaměstnání a osob pobírajících invalidní důchod. Tyto ukazatele vypovídají o vyšší vybavenosti ve vesnicích převážně venkovských krajů Pardubickém, Vysočina a Olomouckém, střední

¹¹ Vytváření CHPM se řídí zákonem č. 435/2004 Sb. Kontrakt o zřízení CHPM se uzavírá mezi úřadem práce a zaměstnavatelem nejméně na dobu tří let, a to pro osobu se zdravotním postižením.

v Jihočeském kraji, nízkou míru vybavenosti CHPM vykazují kraje Plzeňský a Zlínský.

Sociální služby

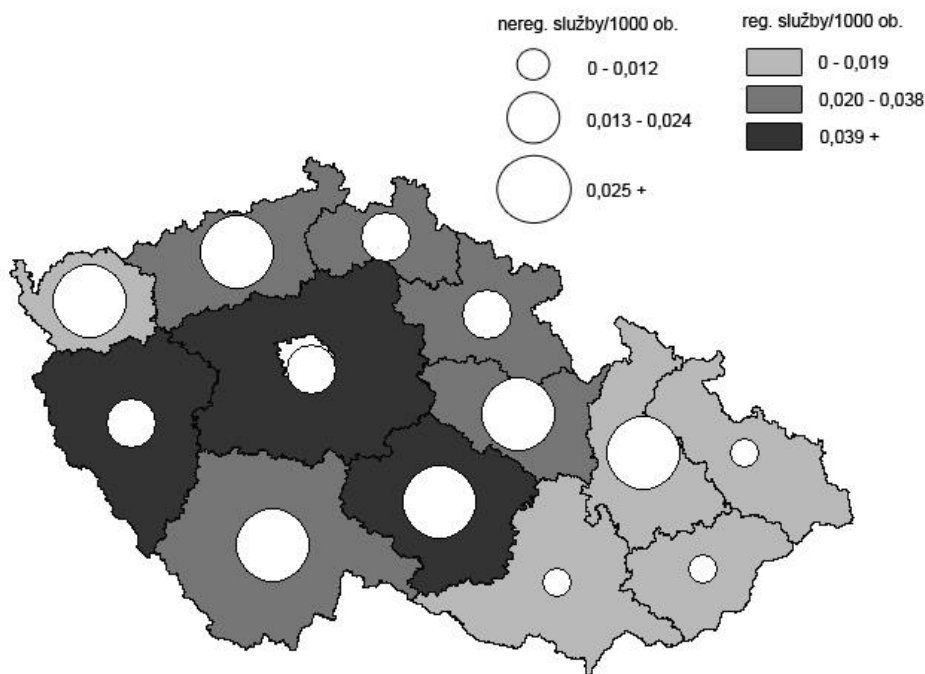
Není překvapivé, že mezi klienty sociálních služeb umístěných ve vesnicích výrazně převládají senioři, dále jsou zastoupeni zdravotně postižení a se zřetelně menším podílem pak další skupiny ohrožené sociální exkluzí (ohrožené děti a mládež, ohrožené rodiny s dětmi, osoby závislé na návykových látkách a oběti domácího násilí či trestné činnosti). V poměru 57,2% převažují registrované služby (tj. podřízené kontrole kvality poskytovatelů podle zákona č.108/2006 Sb.) nad neregistrovanými (42,8 % z celku 439 provozoven sociálních služeb). Registrované služby mají obvykle střední kapacitu (20-100 lůžek/klientů) a poskytují převážně pobytové služby, zatímco neregistrovaní poskytovatelé se soustřeďují výrazně více na terénní a ambulantní péči, s kapacitou do 20 klientů. Obrázek č. 1 dokládá, že zjištěné pravidlo o doplňkovosti vybavenosti vesnic oběma typy sociálních služeb porušují dva ze šesti převážně venkovských krajů – vesnice kraje Vysočina s relativně příznivou situací vykazují vyšší míru vybavenosti registrovanými i neregistrovanými sociálními službami, Zlínský kraj je opakem. Doplňkovost (a zároveň střední míra vybavenosti, s výjimkou Olomouckého kraje) tedy platí u vesnic krajů Jihočeského, Pardubického, Olomouckého a Plzeňského.

Inovativní formy SIA

Na rozdíl od CHPM jsou sociální podniky zakládány s trvalým posláním podnikatele zaměstnávat osoby ohrožené sociální exkluzí. Ve vesnicích, kde byly identifikovány, orientují tyto podniky činnosti nejen na zemědělství, ale často na stavební práce, úklid a údržbu zeleně, potravinářství a pohostinství, v zásadě tedy na činnosti úzce spjaté s přírodním potenciálem venkova. Z 29 organizací orientovaných na zemědělské činnosti (tj. 13 % ze všech a 28,4 % z vesnických organizací) jsou jen dvě sociálními farmami podnikatelů. Ostatní případy tvoří neziskové organizace, anebo speciální projekty běžných farem. Klienty tvoří většinou více skupin (zdravotně postižení, rodiny s dětmi, senioři, etnické skupiny, osoby s rizikovým způsobem života), jimž je kromě zaměstnání doplňkově poskytováno ubytování. Druhý typ tvoří subjekty hospodařící environmentálně citlivým způsobem se vzdělávacími ambicemi. Zde převažují rodiny s dětmi.

Příznivé je zjištění, že v případě tohoto druhu SIA je celá třetina ze všech identifikovaných sociálních podniků (221 v roce 2014) situována ve vesnicích. Z hlediska krajského členění při omezení na převážně venkovské kraje vede v tomto ohledu Zlínský kraj, následovaný v pořadí kraji Olomouckým, Jihočeským, Plzeňským, Pardubickým a Vysočinou.

Obrázek č. 1: Registrované a neregistrované sociální služby v obcích do 2000 obyvatel – krajské srovnání (2015)

Zdroj: vlastní šetření

Jaké postoje zauímají obyvatelé venkova k možnostem využívat místní přírodní potenciál pro SIA?

Dotazníkové šetření zjišťovalo, jak obyvatelé venkova oceňují místní přírodní potenciál, jaké znalosti o možnostech jeho využití pro SIA mají a jaké mají postoje k možnostem takového využití v domovské lokalitě. Zajímalo nás při tom, zda blízkost SIA koreluje se znalostmi a postoji k využití místního přírodního potenciálu pro ně.

Obyvatelé venkova oceňovali místní přírodní potenciál na úrovni 2,1 (na pětibodové hodnotící škále – 1 = výborný; 5 = špatný) a rozdíl v obcích s přítomností a absencí SIA nebyl zaznamenán. Je ale patrný při hodnocení chování místních obyvatel k místnímu přírodnímu prostředí. Lidé z obcí s přítomnými SIA vykazují vůči místnímu přírodnímu prostředí vyšší citlivost – 43,4 % oproti 37,1 % respondentů z obcí bez přítomnosti SIA. Lidé z obcí bez přítomnosti SIA také častěji nedokáží chování obyvatel k místnímu přírodnímu

prostředí posoudit (40,3 % vs. 35,2 %), což může indikovat větší lhostejnost. Statistická významnost rozdílu se neprokázala.

Znalosti obyvatel obou typů obcí o tom, že se příroda a přírodní prostředí využívá při pomoci znevýhodněným skupinám osob, jsou pouze průměrné a dosahují úrovně 1,4 (1 = vím to; 2 = nevím to), což znamená, že mírná nadpoloviční většina respondentů ví o možnostech využití přírodního prostředí pro SIA. Přítomnost SIA v obci tedy nijak nezvyšuje úroveň znalostí o možnostech využití přírodního potenciálu pro tyto aktivity. Přenesení pozornosti od příslušné obecné znalosti na konkrétní úroveň obcí, v nichž respondenti bydlí, přináší výsledky odlišné. Nepřekvapí, že existuje statisticky významná závislost na nejvyšší možné hladině významnosti (p -value = 0,000) mezi faktickou přítomností/nepřítomností SIA v obci a tvrzením respondentů, že se v jejich obci SIA realizují či nikoliv. Avšak síla závislosti je s ohledem na teoretickou povahu závislosti velmi nízká (Cramerovo $V = 0,292$). Na jedné straně totiž 81,6 % respondentů z obcí s přítomností SIA o jejich realizaci v obci ví, ovšem 18,4 % respondentů tvrdí, že se v jejich obci takové aktivity nerealizují a na druhé straně 54,5 % respondentů z obcí s absencí SIA tvrdí, že se v jejich obci takové aktivity realizují¹², přestože objektivní data (viz první část výsledků) ukazují opak. To může svědčit o nízkém povědomí či nezájmu o danou problematiku, anebo o zaměňování formalizovaných SIA s aktivitami na bázi rodinné a sousedské výpomoci (je sledováno ve třetí části empirického zjišťování zaměřeného na sociokulturní potenciál resp. sociální kapitál v obci).

Z hlediska postojů nás nejprve zajímalo, zda o možnostech využívat domovskou lokalitu pro SIA respondenti přemýšlejí. Je tomu tak více v obcích s lokalizovanými SIA (21,7 % oproti 19,3 % respondentů z obcí s absencí SIA), zatímco to nikdy nenapadlo téměř 40 % respondentů z obcí bez přítomnosti SIA (oproti 35,3 % respondentů z obcí s přítomností SIA). Rozdíl ovšem není statisticky významný. Statistická významnost rozdílu mezi respondenty z obcí s přítomností a absencí SIA byla identifikována u hodnocení současného využívání místního přírodního prostředí pro SIA. V obou typech obcí sice převažuje názor, že místní přírodní prostředí není pro SIA využíváno dostatečně (74,9 % respondentů z obcí s přítomností SIA vs. 89,6 % u obcí s jejich absencí), ale statisticky významný rozdíl (p -value = 0,000) byl u takového postoje zjištěn ve prospěch respondentů z obcí s přítomností SIA, kteří posuzují, že je místní přírodní prostředí pro SIA využíváno dostatečně (závislost je spíše slabá, Cramerovo $V = 0,189$). Respondenti z obcí bez přítomnosti SIA se pak častěji domnívají, že by se místní přírodní prostředí dalo pro SIA využívat více (41,5 % vs. 38,4 % u obcí s přítomností SIA). Ovšem tento rozdíl je relativně malý a statisticky významný až na 10% hladině významnosti (p -

¹² Respondenti se vyjadřovali konkrétně k přesně uvedeným aktivitám, u nichž označovali, zda se v jejich obci nachází či ne. Nejednalo se o obecné konstatování ohledně přítomnosti aktivit.

value = 0,077), čemuž odpovídá i velmi nízká síla závislosti (Cramerovo V = 0,068). Rovněž tak respondenti z obcí bez přítomnosti SIA tuto problematiku častěji nedovedou posoudit (44,5 % vs. 36,5 % u obcí bez přítomnosti SIA). Zde se prokázala statisticky významná závislost na 5% hladině významnosti (p-value = 0,034), ovšem slabá (Cramerovo V = 0,081).

Lze uzavřít, že porovnávání úsudků respondentů z obcí bez SIA o možnostech využívání místního prostředí pro SIA svědčí o nižší ochotě obyvatel těchto obcí realizovat zde takové aktivity, případně o menší informovanosti o dané problematice (oproti respondentům z obcí s přítomností SIA). V tomto kontextu se autorům potvrzuje teze, že přítomnost SIA v obci podporuje sociální inkluzi, přičemž se tím zvyšuje povědomí o možnostech realizovat SIA a kultivuje se místní sociální prostředí. Zkušenost s přítomností SIA v obci tím přispívá k větší otevřenosti obyvatel příslušných venkovských obcí a s ohledem na klíčové aspekty rurálního rozvoje také zprostředkovaně přispívá ke zmírňování kumulativních disparit v rovině venkov – město.

Nakonec byl zjišťován postoj ke konkrétním znevýhodněným skupinám a možnostem pomoci některým, a to v místě bydliště respondentů. Údaje o preferencích jednotlivých skupin jsou uvedeny v tabulce č. 2. Až na jednu výjimku (prohození pořadí skupin ohrožené rodiny s dětmi a ohrožené děti a mládež) je pořadí preferencí stejné pro obce s přítomností i s absencí SIA, s čímž souvisí neprokázání statisticky významného rozdílu v preferencích u obou typů obcí. Výrazně nejpreferovanější skupinou pro realizaci SIA v obci, jsou senioři, následovaní skupinou tělesně postižených. Preference dalších skupin jsou znatelně nižší a v zásadě vyrovnané.

Tabulka 2: Postoje k možné lokalizaci pomoci znevýhodněným skupinám v místě bydliště respondentů (2015)

Znevýhodněné skupiny	Průměrné pořadí (obce s přítomností SIA)	Průměrné pořadí (obce bez přítomnosti SIA)	p – value
Senioři	2,01	2,15	0,319
Tělesně postižení	2,67	2,88	0,139
Ohrožené rodiny s dětmi	3,14	3,22	0,554
Ohrožené děti a mládež	3,22	3,10	0,368
Oběti (domácího násilí, trestné činnosti atp.)	3,38	3,36	0,866
Chronicky a nevléčitelně nemocní	3,46	3,60	0,192
Duševně postižení	3,53	3,64	0,230
Osoby závislé na návykových látkách	3,78	3,75	0,686

Zdroj: vlastní šetření

Přes výše uvedené mínění autorů o vlivu přítomnosti SIA na povědomí a znalosti respondentů o možnostech realizovat SIA v jejich obcích lze výsledky souhrnně hodnotit tak, že existence SIA v obci jen velmi málo (statistické rozdíly nejsou příliš výrazné) ovlivňuje hodnocení a postoje k využívání místního přírodního potenciálu pro takové aktivity. Výsledky dovolují usuzovat na to, že přítomnost SIA v obci působí na jistou vyšší citlivost ke vnímání možnosti využít místní přírodní potenciál pro ně a v souvislosti s tím hodnocení těchto možností. K realizaci možností se však musí přidat lidská iniciativa, a proto byla další část empirického zkoumání zaměřena na hodnocení sociokulturního potenciálu ve vztahu k SIA.

SIA v obcích a sociokulturní potenciál

Třetí poloha empirického sledování kombinujícího kvalitativní a kvantitativní přístup, rozkrývá posuzování sociokulturního potenciálu, opět při tom srovnává situaci ve vesnicích s přítomností SIA a s absencí SIA.

Kvantitativní dotazování občanů na pět oblastí sociálního kapitálu (dále SK) přineslo výsledky, z nichž vybíráme a shrnujeme.

Rodinné a přátelské sítě (měřené frekvencí setkávání a spoléháním na pomoc v případě potřeby) jsou silné v obou typech obcí s nepatrnou převahou ve vesnicích bez SIA (pro 89,5 % respondentů oproti 87,7 % respondentů platí každotýdenní setkávání, pro 23,4 % respondentů oproti 16,6 % respondentů platí očekávání pomoci více než 4 lidí).

Společenská participace – sítě v rámci širšího sdružení (měřené členstvím ve spolcích, frekvencí setkávání a vzájemných očekávání pomoci v rámci sousedství a známých, dobrovolnou činností ve prospěch obce) fungují výrazněji v obcích s přítomností SIA. Statisticky významný je rozdíl v účasti na spolkové činnosti, zejména se sportovním a charitativním zaměřením.

Reciprocita a důvěra – sdílené normy a hodnoty (měřené prostřednictvím hodnocení důvěry v aktéry veřejného života na různých správních úrovních a spoluobčany) vykazují v obou typech obcí stejné pořadí v míře důvěryhodnosti aktérů. Největší důvěry požívají aktéři místní úrovně, důvěryhodnost se snižuje se vzrůstající vzdáleností k běžnému každodennímu životu v obci. Avšak ve vesnicích s přítomností SIA vyjádřil zhruba o 10 % vyšší podíl respondentů plnou až částečnou důvěru deseti z jedenácti sledovaných aktérů.

Občanská angažovanost (měřená občanskou participací a hodnocením participativního klimatu obce) se v obou typech obcí také významněji neliší. Osobní angažovanost ve prospěch veřejného života se týká méně než poloviny občanů, ve vesnicích se SIA však respondenti lépe hodnotí přítomnost aktivit podporujících participativní klima (vzájemnou pomoc a setkávání se spoluobčany, veřejné akce, zájem o veřejné dění). Na druhé straně se ve vesnicích bez SIA vyskytuje statisticky významně vyšší podíl respondentů s častou účastí na

veřejných jednáních obecního zastupitelstva. Sounáležitost s lokalitou (měřena více polohami faktorů tzv. pouta k místu žití) se prostřednictvím hodnocení podmínek žití v místě (životní prostředí, volnočasové aktivity, zdravotní péče, úroveň školství, řešení sociálních problémů obcí, podnikatelské prostředí) jeví být vyšší (bez statisticky významné průkaznosti) ve vesnicích s přítomností SIA. Zde je vykázána silnější vazba na spoluobčany, zatímco ve vesnicích bez SIA je vyšší orientace na dům a rodinu.

Hodnocení SK reprezentanty obcí (viz tabulka č. 3) vyznívá ve čtyřech z pěti sledovaných oblastí ve prospěch obcí s přítomnými SIA.

Tabulka č. 3: **Hodnocení SK reprezentanty obcí (2015)**

Typ obce	Oblast SK				
	Rodinné a přátelské sítě	Společenská participace	Reciprocita a důvěra	Občanská angažovanost	Sounáležitost s lokalitou
S přítomností SIA	2,25	2,1	2,55	2,6	2,35
S absencí SIA	2,17	2,38	2,75	2,63	2,42
Celkem	2,20	2,25	2,66	2,61	2,39

Pozn.: Dotazovaní hodnotili každou oblast SK na škále 1 = nejlepší, 5=nejhorší
Zdroj: vlastní šetření

Lze shrnout, že kvantitativní dotazování občanů, potvrzené reprezentanty v obcích s přítomností a absencí SIA, poukazuje na rozdíl mezi těmito dvěma typy obcí, že komunity v obcích bez SIA charakterizují více uzavřené, do rodinné a přátelské sítě ponořené vazby, zatímco v obcích s přítomnými SIA jsou četnější a spolehlivější i širší (otevřené) komunitní vazby. Tyto tzv. slabé vazby (Granovetter 1991) vytvářejí příznivější prostředí komunitního systému pro realizaci rozvojových aktivit, včetně SIA, které přímo přispívají ke kohezi místního společenství a mohou mít přesah do společnosti nabídkou služeb nerezidentům venkova v rámci sociální inkluze.

S oporou o model AAA byli klíčoví aktéři dále dotazováni na obecnější otázky komunitního systému.

Sledování agend v komunitách odhalilo, že problémy a jejich řešení jsou vnímané prostřednictvím rozvojových projektů. Přístup reprezentantů obcí, kteří místní rozvojovou politiku orientovali převážně na realizaci tzv. tvrdých projektů (zejména technického zaměření), byl typický pro obce s absencí SIA. Tento přístup málo reflektuje potenci místního společenství v aktivitách spolků a dalších méně formalizovaných skupin, včetně zahrnutí jejich podpory do projektů. Na druhé straně byl zaznamenán přístup reprezentantů obcí, kteří do politické agendy zahrnovali realizaci tvrdých projektů a zároveň zdůrazňovali podporovat měkké projekty zaměřené na rozličné místní iniciativy (anebo

dokonce upřednostnili měkké projekty s odůvodněním, že zásadní záležitosti infrastruktur jsou již vyřešeny). To je případ šesti z osmi obcí s přítomností SIA a čtyř z osmi obcí s absencí SIA. Druhý uvedený přístup ale neznamená automaticky kapitalizaci sociokulturního potenciálu, neboť jeho agenti si zároveň uvědomovali omezení v realizaci této potence. Podpora se soustředí na poskytnutí prostoru pro činnosti, propagaci akcí, finanční odměnu za brigády pro obec, příp. další. Většinou nezahrnuje přímou spolupráci při organizaci a realizaci případných akcí. Ojedinele se vyskytly i případy explicitně vyslovené dělby aktivit na odpovědnost politiků za realizaci tvrdých projektů a odpovědnost spolků za realizaci měkkých projektů.

Sledování místních arén a aktérů v nich působících poukázalo k relevanci dvou arén – politická aréna, aréna veřejnosti a zájmových skupin. Obraz politické arény s ohledem na rozvojový potenciál dělí studované obce do dvou okruhů. V prvním okruhu místní politická reprezentace, přes rozličnost názorů a veřejné angažovanosti, vzájemně spolupracuje se zřetelným vědomím společného cíle. Fungující zastupitelstvo jistí výrazná spolupráce starostů s místostarosty při vytváření a prosazování vize rozvoje obce. Platí to pro čtyři případy obcí se SIA a jeden případ obce bez SIA. V druhém okruhu obcí se starosta dostává i do výrazného napětí s ostatními místními politiky (kromě případných spolustraníků). Konflikt pak působí na omezování realizace rozvojových aktivit, neboť mnoho času a sil vyčerpává obhajování politické pozice v komunitě. Rovněž tak není realizován potenciál spolků, komunitní život stagnuje. Reprezentací obcí není podporován, neboť o tom není dosahováno dohody. Tomuto obrazu odpovídá stav politické arény v sedmi z osmi obcí s absencí SIA.

Politická aréna silně ovlivňuje arénu veřejnosti a zájmových skupin. V prvním okruhu obcí se spolupracujícím zastupitelstvem vystupují spolky jako potřebné, prospěšné a politickou reprezentací podporované. Oddělenost obou arén se vyskytuje výjimečně. Pro druhý okruh je naopak pravidlem oddělenost obou arén a nevýznamnost spolků. Taková role je jim přisuzována buď politickou reprezentací, která je považuje za autonomní skupiny (dochází k oddělení politického vlivu od občanské společnosti), anebo si ji přisvojili samotní představitelé spolků. Potom očekávají organizaci komunitního života obce bez vlastního aktivního podílu (občanská společnost má nízkou potenci).

Sledování komunitních vazeb kvalitativním šetřením potvrdilo, že rodinné a přátelské vazby jsou silné ve všech zkoumaných obcích. Obraz komunitních vztahů se v typech obcí výrazně liší, pokud jde o vazby nad rámec rodinných a přátelských vztahů. V případě obcí charakteristických převážně silnými vazbami v rámci rodin je nízký sociokulturní potenciál komunity ovlivněn tím, že zde existuje několik od sebe oddělených, uzavřených skupin (zpravidla na bázi rodinných vztahů). To sice značí silný potenciál pro uplatnění sociálního

kapitálu rodin v komunitě, avšak oslabující potenciál celého společenství navenek. V obcích s více rozvinutým, otevřeným občanským společenstvím, v němž jsou silné rodinné vazby doplněné vazbami napříč rodinami, zprostředkovanými spolkovými aktivitami, je potenciál komunity dostatečně silný, aniž by vnitřní rodinné vazby byly oslabovány. Tyto dva obrazy silně korelují s přítomností a nepřítomností SIA (příslušně otevřené a uzavřené společenství) v obcích. Omezenost na rodinné vazby je reprezentanty obcí spojována s průnikem tržního prostředí do každodenního života (vysoké pracovní zatížení, hypotéky, dluhy, příp. další) s důsledkem v poklesu participace na věcech ve prospěch komunity.

Diskuse a závěry

Článek se věnuje diskutovanému tématu i pro český venkov (viz Inspirativní teoretická východiska), ale z málo diskutovaného hlediska, které konvenuje neoendogennímu typu rozvoje. S inspirací L. Shergoldem a G. Parkhurstem (2012) akcentuje příležitost kapitalizovat přírodní potenciál venkova místním sociokulturním potenciálem, spočívajícím v sociálním kapitálu komunity a participativním klimatu spoluvytvářeném rezidenty komunit. Kapitalizace je sledována na případu formalizovaných SIA, které jsou v jejich většině druhem služeb v obecném neehospodářském zájmu (Halásková 2013), jde ale i o služby v rámci sociální ekonomiky, kde jako aktéři vystupují i soukromé subjekty. (Bareš 2009)

Formalizované SIA do trhu práce a důstojného žití ve společnosti byly zaznamenány pouze v šestině vesnic, nevyrovnaně v převážně venkovských krajích. Vesnice v českých (s výjimkou Plzeňského) oproti moravským krajům tohoto typu (s výjimkou Olomouckého) jsou dle podrobné analýzy (Kučerová 2016) formalizovanými SIA vybaveny lépe. Autorka dále usuzuje, že tento stav nekoreluje s dokumenty regionální politiky na příslušné úrovni (NUTS2), dle toho, jakou pozornost věnují venkovu a sociální inkluzi.

Primární výzkum potvrzuje vlivy s bází v místní úrovni (LAU2), zejména klíčových aktérů a jejich spolupráce. K analogicky použitelným výsledkům dospěla S. Shortall (2008), když poukázala k výraznému provozování SIA v určitých sociálních skupinách, nedeklarovaných oficiálními dokumenty jako ohrožené sociální exkluzí, a tudíž s absencí přednostní motivace příslibem zvláštní podpory zvenčí.

Příležitost kapitalizovat uznávaný vysoký přírodní potenciál venkova začíná pro případ SIA jednak uvědoměním si této disperzní disparity samotnými rezidenty, a jednak znalostmi forem pomoci znevýhodněným skupinám. Výsledky prokázaly, že dotázaní reflektují hodnoty přírodního potenciálu domovské lokality, ale pozitivní postoje k jeho využití prostřednictvím SIA výrazněji nemanifestují. Chybí k tomu jak konkrétní znalosti, tak (tím

pravděpodobně ovlivněné) vnímání a přemýšlení o možné kapitalizaci prostřednictvím SIA, přestože absence sociálních služeb na venkově je zmiňována často (Majerová 2001, 2002, 2005) a satisfakce (starších) venkovanů s úzkým propojením přírody a komunity byla prokázána. (Např. Millbourne – Doheny 2012)

Naše šetření poukazuje pouze k jisté vyšší citlivosti k zacházení s přírodním prostředím a jisté větší otevřenosti vůči jeho využití pro SIA (zejména ve prospěch seniorů a tělesně handicapovaných), v lokalitách, kde jsou SIA již umístěné. Jejich sledování tedy může pozitivní postoje evokovat. Další výsledky našeho šetření prokazují inklinaci ke sledovaným pozitivním postojům nejzřetelněji u žen oproti mužům, dále u vysokoškolsky vzdělaných respondentů, podnikatelů, občansky angažovaných osob, částečně je inklinace profilována i věkem. (Husák – Hudečková 2018)

Čeští experti na problematiku standardizace služeb sociální péče upozorňují na otevřený problém nastavování kapacity jejich sítě mj. v souvislosti s mírou urbanizace, strukturou osídlení, velikostí obce, realizací tradičních funkcí rodiny a dalšími faktory, z nichž jmenujeme jen zvláště důležité pro venkovské obce. (Průša – Víšek 2012; Jeřábková – Průša 2012; Horecký 2012; Halásková 2013) Přístup cílové skupiny venkovanů s omezenými fyzickými silami k těmto službám je povětšinou řešen rodinnou a sousedskou výpomocí. Proti případné dobře míněné iniciativě řešení tohoto otevřeného problému se staví otázka registrovanosti sociálních služeb. Ve třech ku dvěma pětina z celku vesnic s námi zjištěným výskytem SIA jsou služby neregistrované. Oproti registrovaným se více soustřeďují na terénní a ambulantní způsob péče a častěji jsou provozovány přímo obcemi, neziskovými organizacemi, církví a také soukromíky. Takový způsob péče více prospívá rezidentům (nerezidenti častěji využívají pobytové služby) a více odpovídá žádoucímu procesu deinstitucionalizace sociálních služeb. (Halásková 2013) Na druhé straně, neregistrované služby bývají častěji zatíženy neschopností a neochotou splňovat legislativou podložené požadavky na kvalitu sociálních služeb (MPSV 2014, Ombudsman 2012). Proto se množí úvahy o povinnosti registrace či aspoň o stíhání neregistrovaných služeb. Nicméně dosavadní snahy o zkvalitnění inspekce narážejí na nedostatky v objektivitě inspekčních závěrů s doprovodem v pocíťované nespravedlnosti na straně provozovatelů sociálních služeb, kteří jsou obviňováni z porušování povinností jejich kvalitního plnění. (Hort 2017) Taková situace staví silné bariéry lidské iniciativě v této oblasti.

Zavádění sociálního podnikání se v zemích střední Evropy potýká s nedořešenou legislativou. Je evidentní, že nedosahuje úrovně sociálního podnikání a iniciativy samotných farmářů v západní Evropě, jak dokazují námi vpředu uvedené studie. Kromě legislativy se na tom mohou podílet problémy spojené s požadavky na praktikování sociálních služeb. Farmáři se zřejmě zdráhají

vstupovat do další oblasti politik, jestliže se musí vyrovnávat s četnými závazky hospodářské, případně environmentální politiky. Situace sociálního podnikání obecně se v ČR jeví být příznivější než na Slovensku, kde je pětkrát nižší počet jeho subjektů a sociální podnikání je veřejností přijímáno s větším neporozuměním. (Asmajlovskij – Sadílek 2016)

Přesto se aktéři SIA ve vesnicích nacházejí a silně ovlivňují sociální kapitál a participativní klima v komunitě. Zřetelně se prokázala vazba mezi orientací komunity na silné vazby v rámci rodinných a úzkých přátelských sítí, to je spojující sociální kapitál, či na slabé vazby, tedy přemostující kapitál. (Dle Granovetter 1991) Přemostující kapitál zakládá občanské kooperující společenství s důvěrou v klíčové aktéry SIA (obce, sociálně orientovaní podnikatelé, charitativní sdružení), kteří se o tuto důvěru a případnou spolupráci v rámci komunity při svém jednání ve prospěch SIA opírají. Konečný důsledek spočívá ve vyšším sociálním kapitálu lokálního společenství (skrz důvěru pozorovatelů v aktéry). Právě v obcích s přítomností SIA je patrný takto kapitalizovaný sociokulturní potenciál. Záleží to zejména na vizi aktérů o rozvíjení dobrých podmínek k žití v lokalitě a na sounáležitosti pozorovatelů s lokalitou, resp. s těmi jejími faktory, které jsou vázány na komunitu (oproti faktorům vázaným na soukromý prostor bydlení rodiny a volný fyzický prostor obce). Dle Shucksmitha (2012) právě tyto faktory jako součásti faktorů autonomie a moci lokálních aktérů participovat na rozvoji lokalit tvoří jádro neoendogenního rozvoje.

Dle sledování jednotlivých forem SIA je patrné, že nejen rozsah a variabilita institucí uplatňovaných v rámci aktivní politiky zaměstnanosti legitimizují i budoucí výzkumná šetření zaměřená na možnosti institucí a nástrojů sociální politiky zaměstnanosti a jejich potenciál pro neoendogenní rozvoj lokalit s ohledem na přístupy a schopnosti využití v rámci komunit.

Poslední závěr je poznámkou k metodickému vymezování sociálního kapitálu, je-li zkoumán a vyhodnocován na lokální úrovni. Vzhledem k výše uvedeným výsledkům se domníváme, že indikátory výskytu SIA v lokalitách by mohly jeho operacionalizaci obohatit.

***Jakub Husák** je absolventem oboru Regionalistka a veřejná správa na Národohospodářské fakultě VŠE v Praze (2004) a doktorského studia na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze, obor Regionální a sociální rozvoj (2010). V roce 2007 absolvoval tříměsíční studijní pobyt na University of Plymouth ve Velké Británii. Ve své výzkumné a pedagogické činnosti se věnuje především sociálním aspektům rozvoje regionů, sociologii venkova a přeshraniční regionální spolupráci. Od roku 2007 působí jako odborný asistent na Katedře humanitních věd Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity v Praze.*

Helena Hudečková vystudovala sociologii kultury na Fakultě sociálních věd a publicistiky Univerzity Karlovy. Od roku 1972 se výzkumně zabývá rurální sociologií. Po roce 1989 se začala věnovat i pedagogické činnosti. Je docentkou na Katedře humanitních věd Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity v Praze, kde přednáší problematiku základů obecné sociologie a sociální politiky.

Eva Kučerová vyučuje Sociální politiku na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze. Sociálně politickými tématy se zabývá i v rámci své badatelské činnosti se zvláštním zřetelem k venkovskému prostoru (sociální exkluze, poskytování sociálních služeb, sociální podnikání a sociální farmarění).

LITERATURA

- ALSTON, M. – KENT, J., 2009: Generation X-pendable. The Social Exclusion of Rural and Remote Young People. *Journal of Sociology* 45, č. 1, s. 89-107.
- ARTS, W. – GELISSEN, J., 2002: Three Worlds of Welfare Capitalism or More? A State-of-the-Art Report. *Journal of European Social Policy* 12, č. 2, s. 137-158.
- ASMALOVSKIJ, A. – SADÍLEK, T., 2016: Současnost sociálního podnikání v České republice a na Slovensku. *Sociológia* 48, č. 4, s. 319-339.
- ATKINSON, A., 2002: Social Inclusion in European Union. *JCMS* 40, č. 4, s. 625-643.
- ATKINSON, R., 2000: Občanství a boj proti sociální exkluzi v kontextu reformy sociálního státu. *Sociální studia* 5, s. 43-51.
- BAREŠ, P., 2009: Sociální služby poskytované nestátními subjekty. In: Dohnalová, M.: *Sociální ekonomika – vybrané otázky*. Praha: VÚPSV, s. 56-79.
- BERNARD, J. – ŠIMON, M., 2017: Vnitřní periferie v Česku: Multidimenzionalita sociálního vyloučení ve venkovských oblastech. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 53, č. 1, s. 3-28.
- BLAŽEK, J. – UHLÍŘ, D., 2011: *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. Praha: Karolinum, 344 s.
- BOCK, B. – KOVACS, K. – SHUCKSMITH, M., 2014: Changing Social Characteristics, Patterns of Inequality and Exclusion. In: Copus, A. K. – De Lima, P. (eds.): *Territorial Cohesion in Rural Europe: The Relational Turn in Rural Development*. London: Routledge, s. 193-211.
- BRAGG, R. – ATKINS, G., 2016: A Review of Nature-Based Interventions for Mental Health Care. *Essex: Natural England*, 113 s.
- CHROMÝ, P. – SKÁLA, J., 2010: Kulturněgeografické aspekt rozvoje příhraničních periferií: Analýza složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie* 115, č. 2, s. 223-246.
- COMMINS, P., 2004: Poverty and Social Exclusion in Rural Areas: Characteristics, Processes and Research Issues. *Sociologia Ruralis* 44, č. 1, s. 60-75.
- DE LEEUW, E. D., 2005: To Mix or Not to Mix Data Collection Modes in Surveys. *Journal of Official Statistics* 21, č. 2, s. 233-255.
- DESSEIN, J. – BOCK, B. B., 2010: *The Economics of Green Care in Agriculture*. Leicestershire: Loughborough University, 94 s.

- DESSEIN, J. – DE KROM, M. P. M. M., 2013: Multifunctionality and Care Farming: Contested Discourse and Practices in Flanders. *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences* 64 – 65, s. 17-24.
- DOHNALOVÁ, M. et al., 2012: Sociální ekonomika, sociální podnikání: podnikání pro každého. Praha: Wolters Kluwer, 131 s.
- EUROSTAT, 2015: New Urban-Rural Typology. [online]. [cit. 4. 6. 2018] Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Archive:Urban-rural_typology
- FAZZI, L., 2011: Social Cooperatives and Social Farming in Italy. *Sociologia ruralis* 51, č. 2, s. 119-136.
- FERRERA, M. – MATSAGANIS, M. – SACCHI, S., 2002: Open Coordination Against Poverty: The New EU Social Inclusion Process'. *Journal of European Social Policy* 12, č. 3, s. 227-239.
- FIALA, P. – SCHUBERT, K., 2000: Moderní analýza politiky: uvedení do teorií a metod policy analysis. Brno: Barrister & Principal, 170 s.
- FISHER, M., 2005: On the Empirical Finding of a Higher Risk of Poverty in Rural Areas: Is Rural Residence Endogenous to Poverty? *Journal of Agricultural and Resource Economics* 30, č. 2, s. 185-199.
- GRANOVETTER, M., 1991: The Social Construction of Economic Institutions. In: Etzioni, A. – Lawrene, P. (eds.): *Socio-Economics: Toward a New Synthesis*. Armonk and London: M.E. Sharpe, s. 75-81.
- GRAY, J., 2000: Inclusion. A Radical Critique. In: Askonas, P. – Stewart, A. (eds.): *Social Inclusion – Possibilities and Tensions*. Houndsmills: Palgrave, 311 s.
- HALÁSKOVÁ, M., 2013: Význam standardizace sociálních služeb v době jejich liberalizace. Praha: VÚPSV, 108 s.
- HARPER, R. – KELLY, M., 2003: Measuring Social Capital in the United Kingdom. [online]. [cit. 4. 6. 2018] Dostupné z: http://www.statistics.gov.uk/socialcapital/downloads/UK_Paper.pdf
- HASSINK, J. – VAN DIJK, M. et al. 2006: *Farming for Health*. Wageningen: Springer, 360 s.
- HAVLÍČEK, T. et al., 2005: Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: Novotná, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí*. Praha: PřF UK v Praze, s. 6-24.
- HORECKÝ, J., 2012: Návrhy na změnu výplaty a použití příspěvku na péči. [online]. [cit. 12. 9. 2018] Dostupné z: http://www.apsscr.cz/files/files/Prispevek_na_peci_JH_finalup.pdf
- HORT, V., 2017: Inspekce? Inspekce! Sociální služby. [online]. [cit. 22. 9. 2018] Dostupné z: <http://www.socialnisluzby.eu/ckfinder/userfiles/files/%C4%8C%C3%A1nek%20Inspekce.pdf>
- HUDCOVÁ, E., 2016: Tematizace a konceptualizace sociálního zemědělství ve vztahu k sociálnímu podnikání, multifunkčnímu zemědělství a přístupům green care v České republice. *Fórum sociální politiky* 10, č. 5, s. 20-23.
- HUNČOVÁ, M., 2009: Sociální ekonomika jako producent sociální a veřejné přidané hodnoty. Ústí nad Labem: UJEP, 21 s.
- HUSÁK, J. – HUDEČKOVÁ, H., 2018: Utilisation of the Natural Potential of Rural Areas for Social Inclusion. *Agricultural Economics – Czech* 64, č. 4, s. 149-162.
- JEŘÁBKOVÁ, V. – PRŮŠA, L., 2012: *Příspěvek na péči*. Praha: VÚPSV, 155 s.

- KOTLAS, P., 1998: Sítě aktérů jako aktivní faktor veřejné politiky. *Centrální politické rozhodování v České republice*, č. 8, s. 24-32.
- KREJČÍ, J. – LEONTIYEVA, Y., 2012: *Cesty k datům: zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 469 s.
- KUČEROVÁ, E., 2016: *Sociální potenciály rozvoje venkova (Lokální sociokulturní potenciál se zřetelem k sociální inkluzi)*. Disertační práce. Praha: PEF ČZU v Praze.
- LEVITAS, R., 1998: *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. Houndsmills: Pelgrave, 223 s.
- LISTER, R., 2000: *Strategies for Social Inclusion: Promoting Social Cohesion or Social Justice*. In: Askonas, P. – Stewart, A. (eds.): *Social Inclusion – Possibilities and Tensions*. Basingstoke: Macmillan, s. 37-53.
- LOWE, P., 2000: *The Challenges for Rural Development in Europe*. In: *Conference Proceedings of 5th European Conference on Higher Agricultural Education*. Newton Abbot: University of Plymouth.
- MAJEROVÁ, V. – KOSTELECKÝ, T. – SÝKORA, L., 2011: *Sociální kapitál a rozvoj regionu: Příklad kraje vysočina*. Praha: Grada, 224 s.
- MAJEROVÁ, V. et al. 2001: *Český venkov 2001: instituce*. Praha: Credit, 210 s.
- MAJEROVÁ, V. et al. 2002: *Český venkov 2000: základní údaje*. Praha: Credit, 150 s.
- MAJEROVÁ, V. et al. 2003: *Český venkov 2003: situace před vstupem do EU*. Praha: Credit, 209 s.
- MAJEROVÁ, V. et al. 2005: *Český venkov 2004: život mladých a starých lidí*. Praha: Credit, 174 s.
- MAREŠ, P. – SIROVÁTKA, T., 2008: *Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda*. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44, č. 2, s. 271-294.
- MAREŠ, P. et al., 2008: *Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda*. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44, č. 2, s. 271-294.
- MAREŠ, P., 2004: *Sociální exkluze a inkluzie*. In: Sirovátka, T.: *Sociální exkluze a sociální inkluzie menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita, s. 15-29.
- MAREŠ, P., 2006: *Pojetí konceptu sociálního vyloučení a sociálního začleňování v akademickém diskursu a veřejně politické agendě*. *Studie CESES* 4, č. 3, s. 5-26.
- MILBOURNE, P. – DOHENY, S., 2012: *Older People and Poverty in Rural Britain: Material Hardships, Cultural Denials and Social Inclusions*. *Journal of Rural Studies* 28, č. 4, s. 389-397.
- MPSV, 2014: *Neregistrované služby porušují zákon*. [online]. [cit. 22. 9. 2018] Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/19766/TZ_011214b.pdf
- MUSIL, J. – MÜLLER, J., 2008: *Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze*. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44, č. 2, s. 321-348.
- OMBUDSMAN, 2012: *Péče o seniory jako podnikatelský záměr bez záruky kvality*. [online]. [cit. 22. 9. 2018] Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/aktualne/tiskove-zpravy-2012/pece-o-seniory-jako-podnikatelsky-zamer-bez-zaruky-kvality/>
- OUŘEDNÍČEK, M. – ŠPAČKOVÁ, P. – FEŘTROVÁ, M., 2011: *Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky*. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47, č. 4, s. 777-803.
- PHILIP, L. J. – SHUCKSMITH, M., 2003: *Conceptualizing Social Exclusion in Rural Britain*. *European Planning Studies* 11, č. 4, s. 461-480.

- PILEČEK, J. – CHROMÝ, P. – JANČÁK, V., 2013: Social Capital and Local Socio-Economic Development: The Case of Czech Peripheries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 104, č. 5, s. 604-620.
- PRŮŠA, L. – VÍSEK, P., 2012: Optimalizace sociálních služeb. Praha: VÚPSV, 130 s.
- RAY, Ch., 2000: The EU LEADER Programme: Rural Development Laboratory. *Sociologia Ruralis* 40, č. 2, s. 163-171.
- ŠAFR, J. – SEDLÁČKOVÁ, M., 2006: Sociální kapitál: koncepty, teorie a metody měření. *Sociologické studie* 06:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 93 s.
- SEJÁK, J. et al. 2005: Multifunkčnost k udržitelným ekonomickým a sociálním podmínkám čs. zemědělství. Ústí nad Labem: UJEP, 98 s.
- SHERGOLD, I. – PARKHURST, G., 2012: Transport-related Social Exclusion Amongst Older People in Rural Southwest England and Wales. *Journal of Rural Studies* 28, č. 4, s. 412-421.
- SHORTALL, S. – WARNER, M. E., 2010: Social Inclusion or Market Competitiveness? A Comparison of Rural Development Policies in the European Union and the United States. *Social Policy & Administration* 44, č. 5, s. 575-597.
- SHORTALL, S., 2004: Social or Economic Goals, Civic Inclusion or Exclusion? An Analysis of Rural Development Theory and Practice. *Sociologia Ruralis* 44, č. 1, s. 109-123.
- SHORTALL, S., 2008: Are Rural Development Programmes Socially Inclusive? Social Inclusion, Civic Engagement, Participation, and Social Capital: Exploring the Differences. *Journal of Rural Studies* 24, č. 4, s. 450-457.
- SHUCKSMITH, M., 2010: Disintegrated Rural Development? Neo-Endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis* 50, č. 1, s. 1-14.
- SHUCKSMITH, M., 2012: Class, Power an Inequality in Rural Areas: Beyond Social Exclusion? *Sociologia Ruralis* 52, č. 4, s. 377-397.
- ŠIMON, M., 2015: Measuring Phantom Borders: the Case of Czech/Czechoslovakian Electoral Geography. *Erdkunde* 69, č. 2, s. 139-150.
- SIROVÁTKA, T., 2004: Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin. Brno: Masarykova univerzita, 240 s.
- SPOOR, M., 2013: Multidimensional Social Exclusion and the 'Rural-Urban Divide' in Eastern Europe and Central Asia. *Sociologia Ruralis* 53, č. 2, s. 139-157.
- TEMELOVÁ, J. et al. 2011: Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47, č. 4. s. 831-858.
- VAJDOVÁ, Z., 2011: Sociální kapitál a dopady ekonomické krize v regionech. Kraj Vysočina a Ústecký kraj. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 155 s.
- WARBURTON, J. et al., 2014: Building Social Inclusion for Rural Older People Using Information and Communication Technologies: Perspectives of Rural Practitioners. *Australian Social Work* 67, č. 4, s. 479-494.
- WARD, N. et al., 2005: Universities, the Knowledge Economy and 'Neo-Endogenous Rural Development'. Centre for Rural Economy Discussion Paper Series, č. 1, s. 1-15.
- ZICH, F., 2006: Sociální potenciál regionu: (soubor studií). Praha: VŠFS, 103 s.
- ZICH, F., 2008: Sociální potenciál průmyslových regionů a možnosti jeho zjišťování. Ústí nad Labem: UJEP, 200 s.
- ZICH, F., 2009: Sociální potenciál starého průmyslového regionu: poznatky z výzkumu. Praha: Professional Publishing, 260 s.